

Det urbana rummets berättelser

Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810* [En stad byggd av texter. Det offentliga och privata rummet i språkbruk och vardag i Åbo 1740–1810], 327 s., ill., Sigillum, Turku 2017.

PANU SAVOLAINEN disputerade den 1 april 2017 på avhandlingen *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. I den rikt illustrerade volymen, som utgivits av förlaget Sigillum, undersöker han hur uppfattningarna om det offentliga och det privata rummet tog sig uttryck i invånarnas dagliga göranden och språkbruk i Åbo under de sista årtionden som staden hörde till det svenska riket. Ämnet har ett betydande informationsvärde: innebörden i begreppen 'offentlig' och 'privat' samt rumslighetens diverse betydelser har varit föremål för kulturhistorisk forskning ända sedan 1960-talet – Jürgen Habermas *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962, och nyutgåvan av Norbert Elias *Über den Prozess der Zivilisation*, 1969 – och ånyo sedan Philippe Ariès och Georges Dubys nyannalistiska *Histoire de la vie privée* utkom 1985–1987. Det är också av betydelse att Savolainen vill undersöka rumsuppfattningarna begreppshistoriskt. Detta leder till frågan om det offentliga rummets innebörder i Åbo under den period då den så kallade offentliga sfären uppstod, en brytningstid som inom idéhistorien betraktats som avgörande för de europeiska samhällenas modernisering. I detta sammanhang anknyter Savolainens avhandling, om dock rätt löst, dels till den av Habermas initierade offentlighetsdiskussionen, dels till den idé- och begreppshistoriska tradition som företräds av Quentin Skinner.

I enlighet med tidigare forskning framhåller Savolainen att det för 1700-talets del inte går att dra en entydig gräns mellan det offentliga och det privata och att gränsmarken mellan dessa därför utgör ett intressant forskningsobjekt. Till stöd för sin argumentering har Savolainen uppbringat ett omfattande empiriskt bevismaterial. Som källor har han i

första hand använt Åbo kämnärsrätts domböcker, men även bland annat mantalslängder, brandförsäkrings- och inspektionshandlingar, tidningsannonser och memoarer har utnyttjats. Det mångsidiga utnyttjandet av ett källmaterial som lämpar sig särskilt väl för forskningsfrågorna är en av arbetets största meriter. Särskilt användningen av rättsprotokoll är ett lyckat val. Det gör det möjligt att låta undersökningen av rumslighet och sinnesintryck innefatta ett socialt mycket brett befolkningssampels vardagshistoria. Avhandlingen innehåller därtill rikligt med kartor och bottenritningar till stöd för argumentationen.

Enligt författaren utgör de kunskapsfragment som olika källor förmedlar byggmaterial för den historiska kunskapen och den narration som historikern konstruerar på basis av sina källtexter. Avhandlingens titel, *Teksteistä rakennettu kaupunki* (ung. ”En stad byggd av texter”), innehåller en metafor, som hänvisar till både den narration som utgörs av källorna och den som skrivs av forskaren. Likaledes jämför Savolainen metaforiskt den information som förmedlas av källorna med ett pussel, vilket saknar bitar men ger tillräckligt information för att vi kan skapa oss en uppfattning om hur bilden såg ut i sin helhet. Dessa metaforer utgår från antagandet att det är möjligt att göra tolkningar av det förgångna med den information som finns i källorna. Man bör dock komma ihåg att bilden hade kunnat se mycket annorlunda ut med andra källor eller med en annan historiker.

I sin inledning förklarar Savolainen sina historiefilosofiska målsättningar. Till skillnad från tidigare forskning vill Savolainen undvika att definiera begreppen ’offentlig’ och ’privat’ på förhand, och han vill också undvika att skapa nya analytiska begrepp eller kategorier. I stället vill han se rumsuppfattningarna endast som forskningsobjekt. Det är emellertid svårt att se hur detta kunde göras utan analytiska redskap, ty också valet och avgränsandet av forskningsobjekt för den allra uppriktigaste historieskrivning föregås, paradoxalt nog, alltid av en förförståelse, som i sig baserar sig på en abstraktion eller på begrepp. Om denna utgångspunkt från början hade erkänts, vore det betydligt mindre problematiskt att begrepp som ’offentlighet’ eller ’centralitet’ förekommer i texten både som forskningsobjekt och som analytiska verktyg, för naturligtvis har även Savolainen sin egen förståelse av ämnet. De nya insikter avhandlingen förmedlar är alltså inte historiografiska eller historiefilosofiska utan beror snarare på undersökningens starka empiriska underlag och det frimodiga och innovativa kombinerandet av olika infallsvinklar och metoder.

Avhandlingens disposition är konsekvent. Efter den långa inledningen behandlar Savolainen språk, begrepp och terminologi. Härefter granskar han det urbana rummets offentlighet, övervakning och gränssytor via bland annat begreppet centralitet, varpå följer två kapitler om den offentliga sfären. De två sista kapitlen i boken är särskilt förtjänstfulla. De belyser

dels sådana sociala gruppers upplevelser av rumslighet och enskildhet vilka för Finlands del inte tidigare undersökts ur denna synvinkel, dels sinnesintryckens betydelse för rumsuppfattningarna.

Källorna är till största delen på svenska, vilket innebär extra utmaningar för en finskspråkig undersökning med begreppshistoriska anspråk. Savolainen opererar med åtminstone tre skilda språkliga plan: den ursprungliga svenska källtexten, den finska översättningen och historikerns egen tolkning. Ur ett källkritiskt perspektiv är detta inte lätt. Trots svenskans och finskans begreppsmässiga närhet har bägge språk utvecklats i sin egen takt sedan 1700-talet, och de uppenbara finska översättningarna av svenska termer är inte alltid semantiskt helt motsvarande. Exempel på detta är 'allmän', som nuförtiden översätts med *yleinen* men i äldre svenska i första hand syftade på gemenskap och på saker i kollektivt bruk (jfr 'allmänning', *yhteismaa*). Vissa resultat av undersökningen hade kunnat artikuleras klarare om författaren i stället för *yleinen* använt termen *yhteinen* (gemensam). Andra centrala begrepp som utvecklats olika är 'kammare', 'förmak' eller 'bekvämlig', vars nyanser hade kunnat lyftas fram tydligare. Överlag hade det varit till fördel med ett skarpare grepp om svenskan. Nu har den relativt etablerade svenska terminologin angivits i den form den förekommer i källorna, där skrivsättet inte är stabilt, vilket ger ett rörigt intryck särskilt då det gäller sammansatta ord. De ursprungliga citaten har utelämnats ur fotnoterna, vilket i vissa fall kan vara till frustration för läsaren och för andra forskare.

Savolainen beskriver sitt arbete som ett slags begreppshistoria. Hans inspirationskällor är inte de västtyska begreppshistoriker som intresserat sig för de språkliga och idéhistoriska uttrycken för samhällelig förändring, utan snarare de begreppshistoriska tillämpningar som på 1990-talet gjorts inom kulturhistorien. Enligt Savolainen har rumsligheten inte fått fotfäste i den traditionella tyska begreppshistorien eller i den skinneriska kontextualiserande idéhistorien på grund av att temporaliteten är behärskande i dessas historieuppfattningar. Läsaren frågar sig emellertid huruvida en narration där temporaliteten inte var utgångspunkten över huvud taget kunde karakteriseras som historia. Det rumsliga perspektivet behöver dock enligt Savolainen inte ställas emot det begreppshistoriska tänkandet, utan det historiska rummet kan jämföras med ett förgängligt ögonblick eller en historisk händelse.

Den 'offentliga sfär' som Panu Savolainen undersöker är inte i alla avseenden den samma som Reinhart Kosellecks offentlighet eller Jürgen Habermas borgerliga offentlighet. De västtyska samhällsvetarnas och idéhistorikernas offentlighetsbegrepp är en historiografisk konstruktion, som använts för att förklara det monarkiska ståndssamhällets sönderfall och förutsättningarna för det liberala medborgarsamhällets uppkomst.

Savolainen däremot undersöker 1700-talets åbobors rumsuppfattningar utgående från rumsliga upplevelser i vardagen, på det 'privata rummets' och 'offentliga rummets' villkor. Ur en sådan synvinkel existerar ett 'offentligt rum' – torg, gata, marknader – även om där inte uppstår något liberalt medborgarsamhälle. Savolainens grundliga empiriska undersökning av det 'offentliga rummet' i Åbo, i vilken han även lyfter fram maktutövning och maktaspekter i rumsligheten, erbjuder dock naturliga och uppenbara öppningar mot offentlighetens gemenskapsmässiga dimension.

Särskilt i kapitlet "Julkisuuspiiri tilassa" (ung. "Offentligheten i rummet") lyfter Savolainen för Åbos del fram vissa av de rum som associeras med Habermas offentliga sfär: kaffehusen, krogarna och restaurangerna, *assembléerna*, musikens och teaterns utrymmen samt handelsbodarna. Han undersöker i vilken mån den offentliga sfärens förändringar var rumsliga förändringar, och han konstaterar att vissa rums offentliga karaktär syns i att de institutionaliserades och kvarstod i publik användning från år till år även om deras funktioner förändrades. Till denna del når argumentationen inte till fullo ända fram, och fenomenets samhälleliga betydelse analyseras inte. Det som förenade dessa platser – festsalarnas, stadshusets eller restaurangernas – varierande funktioner förefaller att ha varit att människor samlades och gemenskaper uppstod i rummen. Här hade sällskaplighetens (sociabilitetens) betydelse för nya uppfattningar om gemenskap, gemensamma rum och varför inte även egna rum varit relevant att analysera, särskilt som sociabilitet och offentlighet har haft en central roll i den kulturhistoriska forskning som uppstått i den skinerska skolans kölvatten. Det organiserade sällskapsliv som byggde på fria sammankomster, konversationskultur och dilettantism hade också en politisk dimension. Klubbbar, sällskap och deras utrymmen granskas dock inte i avhandlingen.

Dels handlar det i den 'offentliga sfären' om ett annat offentlighetsbegrepp än i Savolainens 'offentliga rum', dels är sammanhanget inte helt genomtänkt. Numera har man försökt hitta offentlighetens rumsliga dimensioner i bland annat 1700-talets Sverige, vilket bland annat Karin Sennefelts och My Hellsings nyare arbeten är exempel på. Hos bägge står uttryckligen rummen där sällskaplighet och offentliga självbilder uppstod i fokus. Båda beaktar även sådana aspekter som skvallrets och ryktets betydelse för offentligheten och självbilden. Dessa teman framträder ställvis också i Savolainens avhandling. En uppenbar svårighet är förstas att påvisa vilka alla rum som slutligen är av betydelse för offentligheten och i vilken mån. I vilket avseende kan exempelvis utrymmen där man idkade handel jämföras med kaffehus?

Panu Savolainens avhandling innehåller många viktiga öppningar. Till dess intressantaste resultat hör skildrandet av hur visuella de verbala

nationer som beskriver utrymmen kunde vara samt påvisandet av sinnesupplevelsernas betydelse för rumsuppfattningarna. Särskilt de sista kapitlen slår upp nya stigar för kommande undersökningar. Det akustiska landskapets avgörande roll för urbaniteten har inte tidigare undersökts i samma omfattning i Finland. Också åbobornas vana att arbeta och röra sig i skumrask och mörker är ett kulturhistoriskt intressant rön. Åbo framträder i förhållande till ”moderniteten” som ett motstridigt fall: å ena sidan utvecklades gatubelysningen där relativt sent och var opålitlig, å andra sidan hade de otaliga eldsvådorna lett till att byggnaderna förnyats en hel del redan före 1810-talet, vilket innebar att också människor inom lägre sociala grupper förhållandevis ofta hade tillgång till ett eget rum eller åtminstone ett eget utrymme.

Det är skäl att begrunda, liksom Savolainen föreslår, huruvida Åbo är en typisk eller otypisk stad. Savolainen använder gärna europeiska snarare än finska städer som jämförelser. Ur en nordeuropeisk synvinkel kunde detta ifrågasättas med hänsyn till bland annat befolkningsmängderna. Samtidigt är det fräscht att Åbo placeras i den europeiska kontext där de finska och svenska städerna naturligtvis hör hemma. Undersökningen är till denna liksom till många andra delar ett välkommet exempel på den nya generationens gränsöverskridande grepp om den europeiska kulturhistorien – också i Finland.

Det mångsidiga och detaljerande användandet av ett brett källmaterial samt ett originellt, tvärvetenskapligt och innovativt sätt att närma sig 1700-talets urbana rum är de främsta förtjänsterna i Panu Savolainens avhandling. Savolainen förmår därtill att placera sin egen undersökning i gränsmarkerna mellan olika skolor och kan definiera självständiga metodologiska utgångspunkter. Tidigare forskning har använts tillräckligt, även om det ställvis hade varit möjligt att utnyttja den ännu mer. Detta gäller i främsta hand offentlighetsbegreppet, för vars del undersökningen i stor utsträckning förblir empirisk och inte når upp till den idéhistoriska nivå som man kanske hade kunnat förvänta sig av en undersökning med begreppshistoriska anspråk. Boken är inte heller utan tekniska brister: särskilt litteraturförteckningen misspryds av en mängd stav- och tryckfel i framför allt namn och främmande ord. Till övriga delar är avhandlingen förtjänstfull och på många sätt relevant. Boken bildar en till sin struktur följdriktig och enhetlig berättelse och är därtill, trots vissa skönhetsfel, trevlig att läsa. Författaren lyckas förmedla sin outtröttliga entusiasm till läsaren och därtill även en detaljerad skildring av det urbana landskapet i 1700-talets Åbo och dess restauranger, bostäder, gatuliv, invånare och vardag. Det är uppenbart att det rumsliga perspektivet erbjuder möjligheter för vidare forskning på annan skala eller annan ort.

Charlotta Wolff